

FUZULİ'NİN LEYLA İLE MECNUN ROMANI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAHRAMAN

Anlatıcı durumdakilerin önemli müşküllerinden birisi, farklı bir dille oluşturulmuş metinlerin ulaştırılmasında nasıl bir yol izleneceğidir. Farklı toplumların farklı dilleri arasındaki aktarımlarda bu iki dili de biliyor olmak müşkülü çözmeye yardımcı olmaktadır. Nitekim bu konuda birtakım çeviri yöntemleri geliştirilmiştir. Sese dayalı ifadelendirmeler mümkün olmasa bile, anlama dayalı olanlar bu yolla yaklaşık olarak aktarılabilmektedir. Burada anlamdaki ayrıntıları yakalamak ve farklı dilde onu ifade edebilecek karşılığı bulmak, müşkülü yarı yarıya çözmek demektir.

Ama aynı toplumun farklı kültür çevrimlerinde bulunduğu dönemlerde ortaya çıkan metinlerini aktarmakta, bir dilden bir başka dile çeviri yöntemleri pek işimize yaramayacaktır. Dilde yer alan kelime ve kavramların gösterdiği gerçeklikler kültür olgusu tarafından belirlendiği için, kelime ve kavramlar aynen var olsa bile, gösterdikleri, diğer kültürden farklı olacaktır. Dolayısıyla iki kültürde de geçerliliği olan kelime ve kavramlar, bir kültürden diğer bir kültüre aktarırken hedeflenen olguları anlatmakta yeterli olmayacaktır. Hele artık yaşamadığımızı fark ve kabul ettiğimiz bir kültürün olgularını kendi gerçekliği içinde anlatmak, her türlü kelime ve kavram imkanına rağmen mümkün gözüküyor. Bir kültürün belirlediği zihin, ancak o kültürün belirlemeleri doğrultusunda tanımlamalar yapacağı için, farklı bir kültürün olgusunu tanıyamayacaktır. Dolayısıyla adlandıramayacaktır. Bir adlandırma çalışması yapsa bile, bu adlandırma, büyük bir ihtimalle sözkonusu olguyu içermeyecektir.

Bunun tipik bir örneği bizim toplumumuz için geçerlidir. Müslüman, bir başka ifadeyle de ümmet kültürünün yaşadığı dönemlerde düşünülmüş ve yazılmış metinler, o zaman kendi dil ve kültür imkanlarıyla

adlandırılmıştı. Bu adlar hala bizim dilimizdeki varlıklarını da koruyorlar. Onların, bizim için birşeyler ifade etmediğini söylemek istemiyorum. O kültürle de az çok bağlantısı olanlar, tabii olarak o kavramları kendi gerçeklikleri içinde değerlendirebileceklerdir. Duyduğumuzda veya gördüğümüzde bir çoğumuzun zihninde de bir şeyler canlanıyor. Ama şunu itiraf edelim, onu kendi gerçekliği içinde kavramakta zorluk çekiyoruz. Büyük bir ihtimalle bunları özel ilgi alanı olarak seçenler, kavrama olayını da gerçekleştiriyordur. Ama problem, sadece özel ilgi alanı içinde kalanlar için çözüme kavuşturulmakla bitmiyor.

Biz onları kültürel varlıklarımız ve varoluşlarımız olarak görmek istiyoruz; yaslanabileceğimiz gerçeklikler olarak görmek istiyoruz. Bu yüzden özel ilgi alanının dışında kalanlar için de kavranır veya anlaşılır bir yapıyı kurmak zorundayız.

Mesnevi kavramı sözünü ettiğimiz noktada değerlendirilebilecek önemli bir örnektir. Mesnevi deyince de Leyla ile Mecnun'u ve Fuzuli'yi hatırlamamak mümkün değildir. Mesnevi, henüz sözlüklerimizi terketmedi, ama hayatımızdaki yerini bırakalı çok olsa bile bu, bir anlamı da beraberinde taşıyacak bir noktada değildir. Daha çok, bir özel ad gibi algılanmaktadır. Bir özel ad, nasıl kullananın zihninde kendi anlamını taşımıyorsa, mesnevi de tam veya yaklaşık anlamı verebilecek bir başka kelimeyle ifade edilemeyecek biçimde, anlamı belirsiz bir ad olarak kullanılmaktadır. Mesnevi'nin, Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun adlı eserinin tür adı olduğunu anlıyoruz, ama mesnevi onu okumayı arzu ettirecek biçimde, ihtiyaçlarımız arasına giremiyor. Çünkü günümüz toplumu için böyle bir anlamı yok. İhtiyaçlarımızdan birisi anlamına gelebilmeli ki, ekmek gibi, su gibi, zihnimizde hemen çağrışımını yapsın, anlamını düşündürsün.

Halbuki mesnevi kelimesine yoksa bile Leyla ile Mecnun'a ihtiyacımız vardır.

Toplumun insan modelinin belirlenmesinde büyük eserlerin her zaman önemli katkıları olmuştur. Büyük sanatçıların eserlerine akseden insan kimlikleri toplumun gelecekte sahip olacağı kimliğin en önemli ögesini oluşturacaktır. Sanatçılardan geleceğe sarkan çizgi ve toplumun geçmişten kendi çağına taşıyabileceği çizgi, işte bu çizgidir. Batılılaşmadan

önceki uygarlığımızın nasıl bir insan modeli üzerine kurulduğunu bilebilmek için o dönemin edebi eserlerine bakmaktan başka çaremiz yoktur. Bu anlamda mesneviler, bir olay anlatımına dayanmış olmak bakımından edebiyat tarihimizin en kuşatıcı eserleridir. Sözelimi Fuzuli'nin dertlere ve belâlara severek katlanan, dahası onları özellikle talep eden kişiliğini bir tavır halinde,

“Hâsılım yok ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yok reh-i aşkında fenâdan gayrı”

beyitleriyle başlayan gazelinde de bulmak mümkündür. Ama bu kimliğin hayatta nasıl kazanıldığını ve işlevini yakalayabilmek için bu gazel yetmeyecektir. Çünkü gazeller, şairlerin hayat tecrübelerinin en veciz bir ifade ile en kısa yoldan anlatımıdır. Bu kısa metinde hayat, sıkıştırılmış haldedir, süzölmüş haldedir. Gazellerdeki bu süzölmüş haldeki hayat tecrübesi, daha çok şairin kendisi için geçerlidir. Biz okuyucular bu süzölmüş ve sıkıştırılmış maceraları, tecrübeleri aynıyla kavrayamayabiliriz. Dolayısıyla bir insan modelini birgazelde detaylarıyla bulamayız. Şair gazelini böyle bir niyetle kaleme almış olabilir, ama onu çözümlmek apayrı bir sanatkârlık işidir.

Bunun yerine, hayatı daha detaylı ve anlatımcı yöntemlerle veren bir tür olması hasebiyle mesneviye yönelmemiz gerekecektir.

Fuzuli'nin,

“Aşık-ı sâdık menem Mecnun'un ancak adı var”

mısrasını içinde bulunduran gazeli, aslında Leyla ile Mecnun mesnevisinin bütününi kendi içinde taşımaktadır. Hatta buna taşıyor değil, gizliyor demek daha doğru olacaktır. Ama bu tek mısra ile “insan macerası”, “insan mekanı” ve “insan zamanı” planında detaylı bilgilere ulaşamayız. buna ancak Leyla ile Mecnun'da ulaşabiliriz. Orada Mecnun, doğumundan ölümüne kadar, bütün maceraları içinde verilmektedir. Hatırlanacağı gibi Mecnun bu macerada yalnız da değildir. Kendi kabilesi, özellikle ailesi,

Leyla ve ailesi, Zeyd, Nevfel, İbn-i Selam ve daha başkaları bu anlatımda yerlerini alırlar. Ancak Fuzuli daha çok Mecnun'u öne çıkarır. Mecnun'daki değişmeyi ferdî olgunlaşmayı gözler önüne serer. Onun için olaylar daha çok Mecnun çevresinde dönmektedir.

Mecnun, Fuzuli'den çizgiler taşımaktadır. Mecnun'un doğar doğmaz ağlayışı ve dünyanın bir dert çekme yeri oluşunu anlatışı, bunu özellikle de isteyişi¹ ile Fuzuli'nin derde talib bir kişiliğinin oluşu birlikte düşünülünce sanatçının olayın daha başında kendisinden yola çıkarak bu eserini kaleme aldığını çıkartabiliyoruz. Nitekim anlatım boyunca Mecnun'un dünya ile ilgili düşünceleri hep aynı kalır. Onun Kabe'de yaptığı dua şöyledir:

“Yârab belâ-yı aşkla kıl âşinâ beni / Bir dem belâ-yı aşktan etme cüdâ beni
Az eyleme inâyetini ehl-i derdden / Yâni ki çok belâlara kıl mübtelâ beni.”

Bu ifadeler Fuzuli'nin kimliğiyle tamamen örtüşmektedir. Fuzuli, roman diliyle ifade edersek, Mecnun çevresinde kendisinden yola çıkarak bir tip çalışması yapmıştır.

Leyla ile Mecnun'da nelerin varolduğunu sayıp dökmek, bir yerde yeterli olmuyor. Toplumla eser arasındaki bağlantıyı, asıl onu, toplumda yankısını veya karşılığını bulabilecek şekilde adlandırmakla kurabiliyoruz. Çünkü ona verdiğimiz ad, onu duyanın zihninde birşeyler çağrıştırmalıdır. Leyla ile Mecnun'un toplum düzeyinde okunur bir eser olması için, bu zihin faaliyetine izin veren bir adlandırmayı yapmak zorundayız. Hatta bu da yetmeyebilir. Roman tarihimizi yazanlar, mesnevilerle roman arasında hiç bir bağlantı kuramazlarsa bu konularla biraz daha uzaktan ilgili kişilerin

¹ “Ol dem ki bu hâk-nâke düşdü / Hâlini bilüp figâna düşdü
Ahir günün evvel eyleyüp yâd / Akıttı sirişk ü kıldı feryâd
Ya'ni ki vücûd dâğ-ı gamdır / Azâdelerin yeri ademdir
Her kim ki esir olur bu dâma / Sabr etmek gerek gam-ı müdâma
Olmuşdu zeban-ı hâli güyâ / Söylerdi ki ey cefacı dünyâ...
Hem ver bana gam yemek hâli / Hem âlemi gamdan eyle hâli
Peyveste beni sır-i gam kıl / Kem kılma nasibimi kerem kıl”
Hüseyn Ayan yayını, s. 82-83.

mesnevilere roman demesi elbette mümkün değildir. Nazımla yazılmış bir Shakespeare metni, bu özelliğine rağmen en ünlü tiyatro çalışmaları arasında yer alıyor. Çünkü İngiliz edebiyat tarihçileri, onları tiyatro olarak adlandırıyorlar. Onlara özenilerek nazımla tiyatro çalışmaları yapılıyor.

Leyla ile Mecnun'a bilimsel disiplin gereği "mesnevi" desek bile, günümüz insanların onlara uzanmalarını sağlamak için, günümüzde geçerli adlarla bir bağlantı kurmak hayâtî bir önem taşımaktadır.

Bu bakımdan ben, mesnevilere "roman" denmesinden yanayım. Sadece roman deyip geçmekle de istediğimiz amaca ulaşamayız. Roman teknikleriyle mesneviler arasındaki ilişkiyi açığa çıkaracak araştırmalar yapılmalıdır. Romanlarda yakalamaya çalıştığımız tipler, sosyal çevre, kültürel çevre, anlatım teknikleri, psikolojik çözümlenmeler ve hepsinden daha önemlisi, romancının ortaya koyduğu model insan, mesnevi adını verdiğimiz bu şark anlatımlarında da vardır. Ama biz onlara bu anlamda yaklaşmadığımız için romandan topluma yansıdığını gördüğümüz gerçeklikler, mesneviden topluma yansımıyor. Fuzuli büyük bir muzdariptir. Onu gazellerinden çıkararak kavramaya çalışıyoruz. Leyla ile Mecnun da bu büyük muzdaribin, bu acılı insanın eseridir. Anlaşıldığı kadarıyla da Leyla ile Mecnun'da bu "büyük muzdarip"liği vermektedir. Eğer Leyla ile Mecnun okunan bir metin olsaydı, bu büyük muzdaribin ızdırabını herkes tanıyacaktı. Bu kimlik, insanımızın önünde önemli bir seçenek olacaktı. Böylece sağlıklı ve kararlı bir insan yapımızın oluşmasında, Leyla ile Mecnun'un da katkıları olacaktı. Kendimize özgü bir insan kimliğimizin gerçekleştirilememesinde, geçmiş asırları bize taşıyan anlatıma dayalı metinlerle toplum arasında yeterli köprüyü kuramamamızın eksikliğini farketmiş olmalıyız. Bu eksikliği gidermiş olsaydık, uygarlık değiştirmiş olmamıza rağmen, yeni uygarlığa kendi insan yapımızla katılabilirdik. Avrupa uygarlığını kötü bir şekilde taklit etmeye çalışmaz, kendimize bu uygarlıktan bir şeyler katarak, kendimize özgü bir yapı oluştururduk.

Böyle bir çalışma için vakit tamamen geçmiş değildir. Leyla ile Mecnun, Hüsn ü Aşk kütüphanelerimizin tozlu raflarında hala duruyor. Ama ne yazık ki özel ilgi alanına girenlerden başka hiç kimse onlara dokunmuyor. Bazı kitapların bir kaç yılda onlarca baskı yaptığı bir

zamanda, Leyla ile Mecnun, Cumhuriyet tarihi boyunca, iki tanesi de tamamen bilimsel kaygılar taşımak üzere, sadece 4 kez² basılabilmektedir. 1981 tarihli yayımın³ önsözünde, bunun, üniversitelerdeki Fuzuli derslerinde kullanılabilecek bir kaynak olacağı belirtilmektedir. Bunlar, Leyla ile Mecnun'un bütün toplumu dikkate alan bir düzenlemeyle yayınlanmadığını gösteriyor. Mesajı olan bir kitabı değil, artık kullanımdan kalkmış ve dokunsan bir yerleri dökülüverecek bir müze eşyasını andırıyor.

Gerçekteyse günümüz dünyasına taşınacakları günleri bekliyorlar. Biz onlara mesnevi deyince herkes arkaik bir eşyadan sözettığımızizi düşünüyor. Dolayısıyla kimse onlara başvurmayı ve problemlerini çözüm için kullanmayı akletmiyor.

Onlara özellikle günümüzde geçerliliği olan bir ad verelim ki günceller arasında yerlerini alabilsinler. O adın çağrışımlarından yararlansınlar. Konuşulsunlar. Gündeme girsinler. Hatta giderek gündemi belirlesinler.

Böyle bir işleme aslında romancılarımızın da büyük ihtiyacı vardır. Roman sanatı günümüzde gittikçe dallanıp budaklanmakta, yeni yeni yöntemlere ve tekniklere başvurulmaktadır. Postmodernlik adı altında yapılan çalışmalar, bir anlamda modern romana geçen çağlardan destekler bulmak, klasik çizgiler taşımak demektir. Bu eğilimle Leyla ile Mecnun birlikte düşünüldüğünde oldukça verimli bir sonuca ulaşılabilir. Leyla ile Mecnun, modern romancıların ufkunu açacak imkanlar taşımaktadır.

Ama öncelikle biz, edebî eserleri belirleme, adlandırma ve toplumun yararlanabileceği hale getirme mevkiinde bulunan insanlar olarak onlara "roman" deme cesaretini gösterelim.

² Ali Canip YÖNTEM, Leyla ile Mecnun, İst. 1927.

Vasfî Mahir KOCATÜRK, Leyla İle Mecnun.

Necmeddin halil ONAN, Leyla ile Mecnun, İst. 1955.

Hüseyin AYAN, Leyla vü Mecnun, İst. 1981.

³ Hüseyin AYAN yayını.

FUZÛLÎ'NİN MATLA'U'L-İTİKÂD ADLI ESERİNDEKİ BAZI DÜŞÜNCELERİN ŞİİRLERİNE YANSIMASI

Yrd. Doç. Dr. Kudret ALTUN*

Bir şâirin fikrî alt yapısını bilmek, onun poetikasını tesbit bakımından önemlidir. Her fikri oluşturan temel malzemeler vardır. Bunlar, insanın kendi deneyimleri olduğu gibi aynı zamanda bir takım inanç ve fikir sistemlerinin terkididir. Fuzûlî de bu üç malzemeyi bir arada kullanarak dünyasını oluşturur ve bunu bazan şiir, bazan da nesirle ifade eder. Biz de bu sempozyum vesilesiyle Fuzûlî'nin düşünce dünyasının, fikrî kanaatlerinin şiirdeki yansımalarını tesbit etmeye çalıştık. Bunu yaparken de onun, dînî ve akîdevî görüşlerinin derli toplu olarak bulunduğu *Matla'ul-itikâd* adlı eserini esas aldık.

Tam ismi *Matla'ül-i'tikad fi Marifeti'l-Mebde ve Mead* olan Fuzûlî'nin bu eseri diyebiliriz ki araştırmacılar tarafından çok az incelenmiş ve üzerinde yorum yapılmamıştır. Arapça mensur bir eser olan *Matla'ul-itikad* her ne kadar üstad,

Aşk imiş her ne var alemde
İlm bir kıl ü kâl imiş ancak

dese de onun kelim ve felsefe ilmine oldukça vakıf olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Eser ilk olarak Kâtip Çelebi tarafından zikredilmiştir.¹ Elimizde mevcut olan tek nüsha Leningrad Müzesi'ndedir. İlk olarak 1958'de Hamit Araslı tarafından Bakü'de fotokopisi yayımlanan bu eser, 1962'de İlahiyat

* Erciyes Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Öğr. Üyesi.

¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C. II, Sh. 1719; Neşredenler: Ş. YALTKAYA, R. BİLGE, M.E.B. Yay. İst. 1971.

Fakültesi Profesörlerinden Muhammed Tanci tarafından tashih edilmiş, Esat Coşan ve Kemal Işık tarafından Muhammed Tanci önsözünü Türkçeye çevrilmiştir.²

Tanci önsözde kitap hakkında bilgi verirken bir taraftan da kendi yorumunu eklemeyi ihmal etmemiş kitabı ve Fuzûlî'yi oldukça haksız bir şekilde eleştirmiştir. Sözgelimi Tanci önsözünde Fuzûlî'nin Yunan filozoflarını bile karıştırdığını zikrederek şöyle der:

"... Bunun yanısıra Fuzûlî, fikirlerin kimlere ait olduğunu beyan ederken, bilhassa Yunan filozoflarının fikirlerinin isnadında -bunları almış olduğu kaynakların durumunun bir neticesi olarak- hataya düşmüştür. Nitekim aynı sebepten bu fikirleri anlayış hususunda da yanılmıştır. O kadar ki, tarihin hiç bilmediği ve asla felsefe ile uğraşmamış olan bir takım şahısları Yunan filozofları meyanında zikretmektedir."³

Tanci'nin bu iddiasına karşılık, çevirenler dipnotta şu açıklamayı yapma zaruretini duymuşlardır:

"Biz, metnin Türkçeye çevrilmesi sırasında sayın Prof. Tanci'nin bu ifadesini haklı çıkaracak hiç bir tanığa tesadüf edemedik."⁴

Eseri Türkçeye çevirenler ile Tanci'nin düşünceleri arasındaki bu çelişki aynı kitaptadır ve dikkat çekicidir.

Tanci önsöze şöyle devam eder;

"... Bu arada Şiiliğe temayülüyle mâruf olan Fuzûlî'nin Şiilerin kuvvetle benimsemiş oldukları takiye prensibinden faydalandığı da açıkça görülmektedir. Zira kitabında kendi itikadi mezhebine bir harfle bile temas etmiyor. O, bu kitabını büyük bir ihtimalle inançları bakımından sunnî olan Osmanlı Devleti idarecileri nezdinde bir mevki elde edebilmek için telif etmiştir."⁵

Bu eseri tashihten geçirdiği söylenen merhum bilim adamı Tanci, başta Kâtip Çelebi'nin aşağıdaki sözleri ile İslam Ansiklopedisi'nin Fuzûlî

² Fuzûlî, Matla'ul-İ'tikat fi Ma'rifeti'l-Mabda'i va'l-ma'âd, Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. T.T.K., Ankara 1962, Neşreden: Muhammad B. Tavit At-Tanci, Çevirenler; Esat COŞAN, Kemal IŞIK.

³ Fuzûlî, a.g.e., Sh. XI.

⁴ Fuzûlî, a.g.e., Sh. XI.

⁵ Fuzûlî, a.g.e., Sh. XII.

maddesini de hatalı olarak kabul ediyor. Nitekim K. Çelebi şöyle der:

“Matla’u’l-İ’tikad, kelâm konusunda olup, Bağdad’lı şair Fuzûlî lâkabıyla mâruf Muhammed b. Süleyman’a aittir. Müellif burada anlatmak istediği konuları filozoflar ve İmamiye mezhebinde uygun bir şekilde ele almaktadır.”⁶

Biz de Katip Çelebi’den başlayarak Hamit Araslı’ya kadar bu eserden haberdar olan incelemecileri tenkid eden Tanci’nin bu iddialarının en azından araştırılması gerektiğini ve *kanaatimizce bu önsöz ve tanıtımın tenkide ihtiyacı olduğunu* dikkatlerinize sunarak Matla’ul İtikâd’a geçiyoruz.

Dört Rükundan ibaret olan eserin ilk rüknu ilim ve marifet hakkındadır. Fuzûlî, kendi mukaddimesinde bu konuda şöyle der:

“Hakiki ve ana ilmin konularıyla meşgul olmakla şeref kesbeden ve al-Fuzûlî lakabıyla anılan aciz kul, Muhammed b. Süleyman der ki:

“Ben, varlıklara duygu ve akıl gözüyle baktım. Onlar üzerinde fikir ve düşünce ayağıyla yürümeye çalıştım. Her cinsin her cinsin nev’inin sınıfının, her sınıfın ferdinin ve her ferdin uzvunun, maksatlı veya maksatsız, muhakkak bir işle meşgul olduğunu gördüm. İhtiyarlamaktan, tembelleşmekten korkarak gaflet içinde fırsatları kaybetmekten çekinerek; mukadder ve elde edilmesi mümkün olan hususların kazanılması için işlerden bir iş seçtim. “*ilmi sihir de olsa öğreniniz*” hadisi beni teşvik etmekle beraber, “*Biz O (Hz. Muhammed) na şiiir öğretmedik*”. ayeti de bana yönümü gösterdi. Bunun üzerine nazm-ı kelâm yolunu tercih ettim ve bu yolla kâinattaki intizamın hikmetine eriştim. Çalışmam beni en sonunda varlıklardaki düzenin bir düzenleyicisi mahsus ve makul nakışların bir işleyicisi olduğu neticesine götürdü. Allah’ın sonsuz inayetine güvenerek Onu bilmenin yolunu taleb ettim.”⁷

Bu yorum denilebilir ki bütün kitabın hatta Fuzûlî’nin tefekkür dünyasının özüdür. Bu minval üzere eserini teşekkül ettiren Fuzûlî, dört

⁶ Katip Çelebi, Keşfü’z-Zünûn, C. II, Sh. 1719; Neşredenler; Ş. YALTKAYA, R. BİLGE, M.E.B. Yay. İst. 1971.

⁷ Fuzûlî, Matla’ul-İ’tikat fi Ma’rifeti’l-Mabda’i va’l-ma’âd, Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. T.T.K., Ankara 1962, Neşreden: Muhammad B. Tavit At-Tanci, Çevirenler, Esat COŞAN, Kemal IŞIK, Sh. 3-4.

rükundan ibaret kitabın ilk kısmını da ilim ve marifete ayırmıştır.

İlim iki farklı gruba göre farklı iki kısma ayrılıyor:

1. Kendisine cehil tekaddüm etmeyen ki, bu Allahın ilmidir.

2. Kendisine cehil tekaddüm eden ki, bizim ilmimizdir. Tasavvur ve tasdikten ibarettir. Buna bir muarrife muhtac olmamasından dolayı marife de denir.

Diğer bir gruba göre ise, ilim yine ikiye ayrılır.

1. Huzuri ilim: Allah'ın bütün malumatı ve bizim kendi varlığımızı bilmemiz gibi bir vasıtaya muhtaç olmaksızın bilme keyfiyetidir.

2. Husulî ilim: Varlıkların bir kısmının hakikat ve mahiyetini idrak etmemiz gibi bir vasita yardımıyla bilme keyfiyetidir ki bir muarrife muhtaç olduğundan buna marife de denir.⁸

Fuzûlî ele aldığı bütün konuları zamanına kadar gelen filozof, din alimi ve kelamcılarının düşüncelerini naklettikten sonra, onların kendince doğru olanlarını birleştirerek bazan bir yoruma ulaşır ki bu yorum bize Fuzûlî'nin;

a. O zamana kadar olan zikrettiği insanları okuduğunu ve eserlerine vakıf olduğunu,

b. Kur'an, Hadis ve İslâmî ilimlerle uğraştığını gösterir. Düşüncelerinin temeli, ana kaynağı da budur.

Birinci rükünün ikinci bölümü "Allahı Bilmenin Gerekliliği" başlığı altındadır. Üstad şöyle başlar.

"Bu akıl ve nakil yollarıyla sabittir.

Nakil yoluyla sabit olmasının delili, "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım", mealindeki ayettir. Burada zikredilen ibadetten maksat marifetullah, yahut taat ve masiyet sebeplerinin işlenilmesi veya sakınılması yönünden bilinmesine bağlı olduğu şeydir."⁹

Akıl yoluyla sabit olmasına gelince der ve Mutezile ve Cehmiyenin fikirlerini aktarır. Hemen arkasından kendi düşüncesine geçer;

"Doğru olan, akıllı kişinin yaradılışı hususunu düşünmesi, varlığının mahiyetini araştırması, başlangıçtaki ve sondaki halini idrak

⁸ Fuzûlî, a.g.e., Sh. 5.

⁹ Fuzûlî, a.g.e., Sh. 7.

etmesi, kazanç fırsatını kaybetmeden, sual ve cevap yerine yönelmeden önce iyilik ve kötülük yolunu birbirinden ayırması; bütün insanların hem cins ve cinsinin icabı olan şeyler bakımından eşit bulunduğuna, binaenaleyh aralarında, bilgiden başka hiç bir fark mevcut olmadığına inanmasıdır. İnsanlar arasındaki yegane farkı teşkil eden bilginin ise, en zoru, en yükseği ve en şerefli, en faydalısı olup o da manevi nimet ve insani olgunluktur.”¹⁰

Fuzûlî'nin bu yorumu Divanındaki;

Ey vucûd-ı kâmilün esrar-ı hikmet masdarı
Masdarı zatun olan eşya sıfatun mazharı¹¹

beyitiyle başlayan gazelinin âdetâ şerhidir. Ya da bir başka deyişle nazım diliyle anlatılmasıdır. Bu harikulade bir yorumdur. İşte burada şiiirlerinin, özellikle tasavvufî tefekkürün hakim olduğu gazellerinin arka planını görüyoruz. Bu yorumda insanlar arasında cins ve hem-cins bakımından hiç bir farkın olmadığı, ancak farkın bilgi -ki bilgiden kasıt marifettir- ile olduğu düşüncesi vurgulanır. Bu düşünce kaynağını Kur'an ve hadisten alan ve tasavvufî aşka ulaşan “Vahdet-i Vücut” felsefesinin izlerini taşır. Maarifet insanı sevgiye götürür. Manevi nimet ve insani olgunluktan kasıt budur. Kendini bilmek, daha sonra Allahı bilmek...

Burada,

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendin bilmezsin
Bu nice okumaktır

diyen Yunus'la da tabii ki aynı yolda birleşiyor.

Gazelin devam eden beyitleri ise Fuzûlî'nin ikinci rûkne konu ettiği Yaradılış ve Kâinatın bir hikmet dahilindeki ahvalini nazım diliyle

¹⁰ Fuzûlî, a.g.e., Sh. 8.

¹¹ Fuzûlî Dîvanı Akçağ Yay. Ankara 1990, Sh. 262, Gazel 268; Hazırlayanlar: Prof. Kenan AKYÜZ, Süheyl BEKEN, Doç. Dr. Sedit YÜKSEL, Dr. Müjgan CUNBUR.

anlatır.

Mazharı her hikmetin sensin ki kilik-i kudretin
Safha-i eflake nakş etmiş hutût ahteri
Ahteri mesud olan oldur ki tab-ı pâk iken
Kabili feyz ola lutfundan safâ-yı cevheri

“Kâinat masivallah’dan yani mümkünat dediğimiz varlıklardan ibarettir. Onun muayyen bir hakikatı vardır... Kâinatın bir yapıcısı vardır. Akıl, onun evsafını mahiyeti itibariyle kavrayamaz. Ancak eserleri bakımından kavrayabilir. O, içinde varlıkların ve malumatın suretleri olan bir unsur yaratmıştır. Aklî yahut hissî âlemde hiçbir varlık yoktur ki onun bir sureti bu unsurdaki mevcut olmasın,”¹² diyerek Kâinatın yaratılışından başlayarak, feleklere kadar birçok konuda muhtelif düşünceleri belirtir. Bunlar, İslam Tasavvufunda yer alan konuyla ilgili düşüncelerin bir nevi terkididir. İşte şiirlerinde de tamamen bu özümsemenin yansımalarını müşahede ediyoruz.

Bu kârhâne bir üstaddan değil hâlî
Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dânâ
Kılar delâlet-i illet vücud-i her mevcûd
Veli ne sûd ki Sâhib-nazar değil a’mâ
Mükevvenâta hudûs ol kadimdir kim
Kemâl-i zâtına mümkün değil kabûl-i fenâ
Kadir ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy
Alim u Âlim ü Allâm ü A’lem ü A’lâ.

(Akçağ, Kaside 1)

Bu rüknün son bölümünü Fuzûlî, ilginç bir seslenmeyle bitirir.

Bil ki:

“İtikadi meselelerin bir çoğunda ihtilafa düşmüş olan fazilet sahibi insanlar, nefsin hoşlandığı şeyleri terketmek hususunda ittifak etmişler ve

¹² Fuzûlî, Matla’ul-İ’tikat , Sh. 13.

peygamberlere uyararak, riyazet yolunu rahatlıktan daha üstün tutmuşlardır. Bu peygamberlerin, filozof ve şeyhlerin yaşayışlarında açık bir şekilde görülür. Onlar, Âlemin hakikatine ve onda olan şeylere bakmışlar; onun, oturanları için sabit bir ikamet yeri, yerleşenleri için devamlı bir menzil olmadığını görmüşler ve bunun için rahatlık yerine riyazet yolunu ihtiyar etmişlerdir. Çünkü riyazetten çıkış rahatlığa yönelmektir. Böylece her şeyin en azıyla iktifa etmişler ve ayrılış anında bunlara karşı duyulan hasretin artmasından çekinerek, fazlalıktan kaçınmışlardır. Dünyevi nimetlerin ancak çalışma ile kazanılacağını; bu isteklerin sonsuz olduğunu; çalışmanın yönelmeyi gerektirdiğini; yönelmenin ise, Allah'ı bilmekten ve O'na ibadet etmekten başka bir şey için olmaması icap ettiğini anlamışlardır. Eğer onlar, lezzetlerin dünyevi nimetlere münhasır olduğunu ve fakir için bundan başka bir nimet bulunmadığını bilselerdi, şüphesiz bu nimetleri kaçırmazlardı. Halbuki bütün bunlar, uhrevi nimetlerle birlikte hep onlara tahsis edilmiştir.”¹³

İşte bu düşüncelere mukabil beyitler;

(Rubaiyyat'dan)Edvâr-ı zaman daire-i hayret imiş

Esbab-ı cihan mehalik-i mihnet imiş

Dünyaya heves etmemek etmekten yeğ

Çü evveli hırs u âhiri hasret imiş¹⁴

* * * * *

Sârf-i nakd-i ömr edip ben kesb-i irfân etmişim

Ehl-i dünya hem Kemal-i cehl ile tahsil-i mâl

Dehr bir bazardır her kim meta'ın arz eder

Ehl-i dünya sîm ü zer ehl-i hüner fazl u kemal

* * * * *

Gelin ey ehl-i hakikat çıkalım dünyadan

Gayrı yerler gezelim özge sefalar görelim

Seyr-i germiyyet-i gavga-yı kıyamet kılalım

Vaz'-i cem'iiyyet-i hengame-i mahşer görëlim¹⁵

¹³ Fuzûlî, a.g.e., Sh. 29.

¹⁴ Fuzûlî, Akçağ Yay. Ankara 1990; Hazırlayanlar: Prof. Kenan AKYÜZ, Süheyl BEKEN, Doç. Dr. Sedit YÜKSEL, Dr. Müjgan CUNBUR, Sh. 321.

¹⁵ Fuzûlî, a.g.e., Sh. 308, Muk. 27, 30.

Dördüncü Rûkn Nübüvvet meselesi üzerinedir. Bu rûknün dördüncü bölümü “Peygamberimizin Diğer Peygamberlere Üstünlüğü” konusundadır. Fuzûlî, bu konudaki delillerini açıklayarak sıralar. Bir fikir vermesi bakımından bunlardan ikisini nakledeceğim;

“Peygamberliğin hikmeti onun devamlı olmasını gerektirir. Çünkü o, âleme düzen verici ve bütün kötülükleri ıslah edici olup, Allah ile kullar arasında bir temas vasıtası teşkil eder; varlığı her zaman için gereklidir. Her peygamberin belli bir zamanı ve hakimiyeti olmuş, O kendi zamanını ve hakimiyetini geçirmiş, tamamlamıştır. Nihayet zaman peygamberimize erişmiş ve onun hakimiyetiyle bezenmiştir. Kıyamet gününe kadar değişmeden öylece kalacaktır.

O halde baki fani'den daha üstün ve hükmü daha devamlı olan, hükmü neshedilenden daha faziletlidir.

Diğeri;

Geçmiş peygamberlerin şariatlerinin hükümleri, tesirli olmak için mucizeye ihtiyaç gösterir. Peygamberimizin ahkamı ise, Kurân-Kerim olup mucizenin ta kendisidir. Onun üstünlüğüne de en kuvvetli delildir.”¹⁶

Şimdi bu konuyla ilgili bir gazelden beyitler:

Ey vücud eseri hilkat-i eşya sebebi
Nebi ol vakt ki bi'l-fi'l gerekmezdi nebî
Sebkat-i zât ile eyvan-ı risalet sadrı
Şeref-i asl ile fihrist-i rüsül müntehabı
Azm-ı çârîh etti Mesiha ki bula miracın
Yetmedi menzil-i maksûda tarîk-i talebi
Enbiyâda kime sen tek bu müyesserdür kim
Adem'e vech-i mübahat ola izz-i nesebi
Halef-i mu'teber-i Adem ü Havva sensen
Ce'allâllahu fidâen leke ümmi ve ebî¹⁷

Son beyitte Adem ve Havva adı geçer ve arkasından “Anam babam

¹⁶ Fuzûlî, Matla'ul-İ'tikad; Sh. 58.

¹⁷ Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Dîvanı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. C. III, Sh. 147.

sana feda olsun” ibaresi Arapça olarak zikredilir. Fuzuli burada bütün insanların Hz. Adem ve Havva’nın çocukları olduğunu telmih ederken bir taraftan da bir önceki beyitle ilgi kurarak Hz. Adem’in övüncünün Hz. Muhammed olduğunu ima eder.

Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Zaten,

Dest-bûsî arzusuyla ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su

diye haykıran üstad, Türk Edebiyatının en güzel kasidelerinden olan Su Kasidesini de Hz. Peygamber’e duyduğu derin muhabbetinin mahsulü olarak yazmamış mıdır?

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Fuzûlî’nin hayat görüşünün, tasavvûfî düşüncelerinin hûlasası olan divanını incelerken, şerh ederken Matla’ul-itikaddaki açıklamaların, izahların, adeta bu şiirlerin arka planı ve yansımaları olduğunu müşahede ediyoruz. Şiirlerindeki dünyayı idrak ediş tarzı, bazı geleneklerin, sosyal olayların, inanış ve telakkilerin sonucudur. Sanatkârâne olmakla birlikte, divanında bunlar, oldukça mücerret olup, izaha ihtiyacı vardır. Bu araştırmanın konusu olan Matla’ul-İtikad adlı eserdeki düşüncelerin, örtülü olan çoğu hususları, izah ettiğini, müşahhas hale dönüştürdüğünü görüyoruz.

Sonuç olarak bu eser, yalnız Fuzûlî’nin tefekkür dünyasını, düşüncelerini biraz daha net bir şekilde ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda Klasik Edebiyatımızda, tasavvufla hemhal olan şâirlerin, düşünce dünyasını oluşturan birçok bilgiyi de bize aktarır. Bu bilgiler bütün İslam Dünyasının ve devam edecek olan *Divan Edebiyatı geleneğinin beslendiği kaynak bilgilerdir*. Bu yönüyle eserin, meslektaşlarımızı yakından ilgilendiren Metin Şerhi konusunda da faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Dünyadaki saf şiir kavramına en çok yaklaşan Divan Şiirinin ve onun temsilcilerinin, daha çok insan tarafından ve daha iyi anlaşılmasının başlangıcından bugüne kadar bir bütün olan kültür ve edebiyatımızın idamesinde en önemli unsur olduğuna inanıyor, saygılar sunuyorum.

